

*Попович Ігор, Херсонський державний університет,
Доцент, кандидат психологічних наук, кафедра педагогіки, психології й
освітнього менеджменту*

***Соціальні очікування – базовий компонент системи регуляції
соціальної поведінки особистості***

Анотація. У статті висвітлено результати дослідження соціальних очікувань в контексті системи регуляції соціальної поведінки особистості. Акцентовано увагу на системі очікувань особистості.

Ключові слова: соціальні очікування, система регуляції соціальної поведінки особистості, соціальна норма, система очікувань.

*Popovych Igor, Kherson State University,
Docent, Candidate of Psychological sciences, Pedagogy department, Psychology
and Educational Management*

***Social expectations – a basic component of the system of adjusting
of social conduct of a person***

Annotation: In the article the results of research of social expectations are reflected in the context of the system of adjusting of social conduct of a person. Attention is accented on the system of expectations of a person.

Key words: social expectations, system of adjusting of social behavior of a person, social norm, system of expectations.

Постановка наукової проблеми та її значення. Початок ХХІ століття характеризується закономірним посиленням уваги сучасної соціально-психологічної теорії до дослідження суб'єктивної реальності людини, до розвитку особистості як суб'єкта самоактивності, до вивчення психологічних закономірностей системи регуляції соціальної поведінки особистості. З одного боку, спостерігаємо відродження національної самосвідомості та

національної ідентифікації, формування громадянського суспільства, а з іншого, – все більше прагнення до уніфікації та глобалізації не тільки економіки, але й культурного простору, типу державного устрою, навіть психологічного складу найрізноманітніших націй, етносів, народів. Соціально-економічні зміни, що відбуваються в суспільстві, зумовлюють висування нових вимог до особистості, громадянина своєї держави.

Останні десятиріччя Україна розвивається в умовах постійного реформування, що охопило всі сфери суспільного життя: політику, економіку, культуру, ідеологію, освіту й науку. Для розв'язання актуальних проблем сьогодення, необхідно першочергову увагу приділити питанню національної освіти. Для виходу на вищий щабель розвитку нашої державі потрібні компетентні фахівці, здатні спільно з групою розв'язувати завдання, прогнозувати перебіг подій, вміти миттєво реагувати на зміни сьогодення, впроваджувати інноваційні, прогресивні технології.

Особливе місце в цих дослідженнях посідають соціальні очікування, що здійснюють інтеграційний та регулятивний вплив на змістові характеристики соціальної поведінки особистості. З огляду на висвітлені міркування, очевидно є **теоретична і практична актуальність** запропонованої теми дослідження.

Аналіз досліджуваної проблеми. Дослідження психології соціальних очікувань особистості **продовжує наукові пошуки автора** [1], і є спробою розкрити сутність соціальних очікувань в контексті системи регуляції соціальної поведінки особистості, акцентувати увагу на чинниках, що регулюють соціальну поведінку особистості. Спроба вивчити соціальні очікування у системі регуляції соціальної поведінки, відокремити їх від інших компонентів, дозволяє краще збагнути сутність цього регулятора соціально-психологічної реальності.

Деякі загальнотеоретичні та методологічні аспекти досліджуваної проблеми знаходимо у працях таких психологів, як К.Абульханова-Славська, О.Блинова, М.Бобнева, М.Боришевський, О.Васютинський, Л.Виготський,

П.Горностай, В.Казміренко, О.Леонт'єв, С.Рубінштейн, М.Савчин, М.Слюсаревський, Т.Спіріна, В.Татенко, Т.Титаренко, С.Тищенко, В.Ядов.

Психологічний зміст соціальних очікувань, низка типологічних особливостей стали предметом дослідження таких вчених, як А.Бандура, М.Боришевський, Р.Дарендорф, Дж.Джібс, Г.Долинський, Г.Лагонда, Дж.Мід, Т.Парсонс, Дж.Роттер, Т.Титаренко, О.Тишковський, Т.Шибутані.

Мета роботи полягає у дослідженні психологічного змісту соціальних очікувань в контексті системи регуляції соціальної поведінки особистості.

Завдання статті: виокремити соціальні очікування від інших компонентів системи регуляції соціальної поведінки особистості; описати чинники, що регулюють соціальну поведінку особистості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Останні десятиліття людина все частіше сприймається як найвища соціальна цінність, унікальна і самодостатня особистість, суб'єкт самоактивності. У цьому контексті особливої уваги потребують дослідження соціальних очікувань як базового компоненту системи регуляції соціальної поведінки особистості. Під системою розуміємо сукупність взаємопов'язаних компонентів, що взаємодіють між собою у соціальному середовищі і є єдиним цілим. Поряд із соціальними очікуваннями, система регуляції соціальної поведінки поєднує: соціальні норми, правові норми, громадську думку, професійні кодекси, статuti, посадові обов'язки, правила, етичні норми, що складають моральний кодекс поведінки та низку інших.

Сутнісна характеристика соціальної поведінки полягає у тому, що це – соціально зумовлена інтелектом та іншими знаково-смысловими утвореннями система дій, з якими особистість чи спільнота бере участь у громадських відносинах, взаємодіє з соціальним середовищем. Соціальна поведінка поєднує дії людини стосовно спільноти, інших людей та предметного світу. Ці дії керуються соціальними очікуваннями, соціальними і правовими нормами, громадською думкою та іншими чинниками соціальної

поведінки особистості. Суб'єктом соціальної поведінки може бути особистість, реальна соціальна група, будь-яка спільнота.

Структуру соціальної поведінки складають: поведінковий акт, дія, вчинок, діяння. Вони здатні відображати цілісно соціальну поведінку людини. Кожен з елементів структури має свій особливий психологічний зміст, несе смислове навантаження. У залежності від сфер буття можуть виникати, формуватися та розвиватися відповідні типи соціальної поведінки: виробнича, трудова, суспільно-громадська, політична, релігійна, культурна, побутова, дозвіллева, сімейна. Соціальні очікування вплетені у всі елементи свідомої поведінки людини, починаючи з поведінкового акту і закінчуючи організованою тривалою діяльністю.

Людина одночасно може входити в п'ять-шість соціальних груп, зокрема: сім'я, трудовий колектив, громадська організація, спортивна команда, церковна громада тощо. У будь-якій групі вона керується очікуваннями, мріями, надіями, сподіваннями, прогнозами, які складають своєрідний зміст соціальних очікувань. Сукупність цих змістових елементів ми вважаємо системою очікувань людини. Таким чином, у кожній контактній групі може мати місце окрема система очікувань. Системи очікувань не є ізольовані одна від одної і такі, що діють автономно, – вони утворюють складну систему очікувань людини, яка власне і є змістом її соціальних очікувань. Ця складна система очікувань здійснює орієнтувальний вплив не тільки на міжособистісну взаємодію в межах малої групи, але й поза її межами. Вона впливає на вибірковість контактів, ставлень, настановлень, що засвідчує її органічний зв'язок з ієрархією цінностей. Людина стає членом окремої спільноти, виконує відповідну соціальну роль, яка спонукає її дотримуватися низки норм, обов'язків та правил. Так формується система очікувань у конкретній соціальній групі. Звісно ця система вибудовується на базі тих соціальних очікувань, які у неї сформовані раніше.

Співзвучною є думка Т.Шибутані, який в своїй роботі «Соціальна психологія» [2] розкриває структуру організованих груп і зазначає, що

різноманітні прагнення учасників групової взаємодії об'єднуються в систему взаємних очікувань-вимог, експектацій. Ці очікування інституалізуються і перетворюються в процедури, за допомогою яких здійснюється керівництво контактами, стосунками, взаєминами у групі. Роль формалізації очікувань свідчить про те, наскільки міцно сформовані шаблони діяльності, і наскільки взаємні очікування-вимоги членів групи трансформовані в норми взаємодії. Група не може ефективно взаємодіяти, якщо її члени не знають, чого варто і чого не варто чекати один від одного. Тільки за умови оптимальної розвиненості соціальних очікувань, зусилля окремих індивідів можна організувати й спрямувати в потрібне русло. «Коли узгоджені дії порушуються, то порушники групових норм прагнуть виправдати себе, а інші індивіди висловлюють незадоволення, виходячи з власних очікувань, сподівань. Індивід починає замислюватися над передумовами, що лежать в основі його взаємин з навколишніми тільки тоді, коли відбувається щось неочікуване, несподіване» [2, с.44].

Деякі явища, події можуть володіти високою мірою узгодженості очікувань, з якими кожен підходить до даного об'єкта, враховуючи ймовірні реакції інших людей. Людина очікує мовчазного схвалення, коли діє згідно з обрядами, звичаями, нормами, якщо при цьому вона чимось жертвує, і осуду або негативних санкцій, коли вона порушує ці обряди, норми. Варто зазначити, що людські вчинки – соціальні не тільки тому, що вони викликають реакцію інших людей, а тому, що очікувані реакції інших людей включені в дійову організацію поведінки [2, с.106].

Т.Парсонс в своїй книзі «Структура соціальної дії» [3] зазначає, що діючий індивід у певній ситуації не тільки реально реагує на стимули ситуації, але і розвиває стосовно них власну систему очікувань: значна частина цих очікувань зводиться до ймовірної реакції «іншого» на можливі дії «Я». Ця реакція передбачається заздалегідь і таким чином впливає на власні вибори «Я». Далі Т.Парсонс зазначає, що в рольових очікуваннях, ролях, інститутах втілена система культури суспільства. Не ідеал, а норма

дозволяє досягти мету індивіду, який діє, орієнтуючись на неї, оцінює вчинки та очікування іншого [3].

«Вагомим чинником функціонування малої групи є інтерналізація різних санкцій. Члени групи контролюють свою поведінку і очікують схвалення чи осуду з боку інших членів взаємодії, в першу чергу значущих інших. Людська поведінка набуває певної впорядкованості, яка є результатом дотримання соціальних очікувань, а відповідно і норм, оскільки соціальні очікування «правильної» або «належної» поведінки асоціюються з наявністю легітимності, узгодженості, що передбачають групові норми» [4, с.90].

Соціальні очікування, так само як і соціальні норми – це не тільки результат групових зусиль індивідів. Особливе значення має те, що вони можуть формуватися будь-яким індивідом. Норми є не просто жорсткими обмеженнями і вказівками чіткого способу дій, а можуть передбачати низку прийнятних, допустимих варіацій соціальної поведінки. Варіативність поведінки, пошук оптимальних дій, вчинків вказує на орієнтувальну функцію соціальних очікувань. Це створює своєрідну систему сподівань, прогнозів щодо певного перебігу подій чи окремого ідеального варіанту. Власні очікування можуть і не реалізуватися, але готовність індивіда, активні дії, дають йому можливість враховувати недоліки попередніх спроб й адекватно оцінювати ситуацію.

Розробляючи концепцію «*homo sociologicus*» – модель людини в соціології, Р.Дарендорф часто використовує категорії «норм» і «очікувань» [5]. Взагалі, в зарубіжній соціології категорія «соціальних норм» і «соціальних очікувань» тісно пов'язані. В основі концепції Р.Дарендорфа фактично лежить зближення, якщо не уподібнення, «регулятивної поведінки» з поведінкою «очікуваною». Правова система розглядається як «агрегат санкцій», за допомогою яких суспільство гарантує збереження обов'язкових рольових очікувань. Обов'язкові і належні очікування є «ядром ролі». Основою соціальної поведінки є механізм «обов'язкового очікування».

Поруч з обов'язковими та належними очікуваннями Р.Дарендорф вводить категорію «можливі очікування». Відмінності між цими трьома типами очікувань пов'язані з характером санкцій, які використовуються при порушенні членами спільноти того чи іншого виду очікувань, та зі сферою реалізації таких очікувань. Сукупність очікувань й визначає роль, рольовий аспект поведінки [5, с.166].

У зв'язку з визначенням уявлень носіїв рольових позицій про ті чи інші очікування, пов'язані з їх рольовою поведінкою, виникає категорія норм. Очікування й норми виступають то як незалежні змінні, то як залежні. Тобто можуть одна одну замінювати та доповнювати.

Володіння інформацією про соціальні норми, традиції і звичаї, релігійні та політичні вподобання значущих інших – позитивно позначається на змістових параметрах соціальних очікувань. Зокрема на когнітивній складовій, яка є вкрай важливою для реалізації прогностичної, регулятивної, посередницької, коригувальної, трансформувальної та орієнтувальної функцій соціальних очікувань. Розширення знань як про себе, так і про інших людей, опанування нових сфер діяльності, впливає на змістові та динамічні характеристики когнітивної складової зокрема, і соціальних очікувань в цілому. Зміна змістових параметрів соціальних очікувань здійснюється через перманентну апробацію отриманої інформації, вироблення нових оцінок, суджень, ставлень, що в свою чергу спонукає людину до відповідних дій, вчинків, діяльності та соціальної поведінки в цілому.

Наведені вище аргументи засвідчують, що соціальні очікування є важливим регулятивним компонентом соціальної поведінки особистості, і знаходяться в органічному взаємозв'язку з іншими її компонентами. Особливо яскраво цей зв'язок простежується із соціальними нормами. Перманентна трансформація соціальних очікувань у соціальні норми і зворотній вплив соціальних норм на соціальні очікування, дозволяє вести мову про двосторонній механізм регуляції соціальної поведінки особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Нами реалізована спроба розглянути соціальні очікування як базовий компонент системи регуляції соціальної поведінки особистості. Зазначено, що поряд із соціальними очікуваннями, систему регуляції соціальної поведінки складають такі компоненти: соціальні норми, правові норми, громадська думка, професійні кодекси, статuti, посадові обов'язки, правила, етичні норми, що є моральним кодексом поведінки особистості.

Соціальні очікування вплетені у всі елементи свідомої поведінки людини, починаючи з поведінкового акту і закінчуючи організованою тривалою діяльністю. У кожній контактній групі має місце окрема система очікувань. Системи очікувань не є ізольовані одна від одної і такі, що діють автономно, – вони утворюють складну систему очікувань людини. Ця складна система очікувань утворює зміст соціальних очікувань людини. Соціальні очікування і соціальні норми складають двосторонній механізм регуляції соціальної поведінки особистості. У **подальших наукових пошуках** ми спробуємо дослідити роботу цього механізму, взаємозв'язок соціальних очікувань з іншими компонентами, цілісно окреслити роботу системи регуляції соціальної поведінки особистості.

Список літератури:

1. Попович І.С. Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах : [Монографія] / І.С. Попович. – Херсон: ВАТ ХМД, 2009. – 240с.: іл., табл..
2. Шибутани Т. Социальная психология / [пер. с англ. В.Б.Ольшанского]. – Ростов н/Д: «Феникс», 2002. – 544с.
3. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения / М.И. Бобнева. – М.: Наука, 1978. – 311с.
4. Parsons T. The Structure of Social Action. – N.Y., 1937. – 384р.
5. Дарендорф Р. Элементы нормы социального конфликта // Социологические исследования. – 1994. – №5. – С. 142–147.